

ЕТНІЧНІ СТЕРЕОТИПИ В ЛІТЕРАТУРІ АВСТРІЙСЬКОЇ ГАЛИЧИНИ

Алла ПАСЛАВСЬКА (Львів, Україна)

Проаналізовано етнічні авто- та гетеростереотипи в літературі Австрійської Галичини, здійснено їх тематичну класифікацію, простежено причини появи та побутування.

Ключові слова: етнічні стереотипи, автостереотипи, гетеростереотипи, мовні стереотипи, упередження, література Австрійської Галичини.

Studied in the paper are self-created and heterogeneous stereotypes in the fiction of Austrian Galicia as well as their thematic affiliation and the factors responsible for their emergence and incidence.

Key words: ethnic stereotypes, self-created stereotypes, heterogeneous stereotypes, language stereotypes, biases, fiction of Austrian Galicia.

Стереотипи та упередження – невід’ємний елемент нашого життя, вони впливають на нього набагато більше, ніж ми думаємо. З дитинства нас вчать того, як можна вчиняти, а як ні, що добре, а що погано, як інтерпретувати ті чи інші знаки. Ми дійсно засвоюємо певні схеми мислення й поведінки з “молоком матері”. Ця інформація передається з покоління в покоління, вона дуже важко піддається якійсь корекції, часто спотворює реальну дійсність, але, водночас, полегшує орієнтацію в ній, задаючи параметри поведінки в типових ситуаціях людського існування.

Мета пропонованої статті – з’ясувати суть етнічних стереотипів, причини їх появи та побутування і проілюструвати їх моржливу тематику на прикладі літератури Австрійської Галичини.

Слово *стереотип* – грецького походження, складається з двох компонентів і означає *stereós* “міцний, тривкий” і *topos* “місце, зразок, модель”. Поняття *стереотип* ввів 1798 року у вжиток французький друкар Франсуа Амбруаз Дідо на позначення спеціального, попередньо виготовленого друкарського шрифту. Очевидно, що саме ознака повторюваної механічної дії зумовила запозичення цього терміна іншими дисциплінами.

У 30-ті рр. 20-го століття *динамічним стереотипом* академік І. П. Павлов позначив у рамках фізіології систему умовних рефлексів, які відбуваються в

певній послідовності [17]. Послугується зазначеним терміном і сучасна психіатрія та психологія, які характеризують динамічний стереотип як систему послідовних умовних рефлексів, повтор дій, рухів, думок чи моторики протягом тривалого періоду [22: 448].

У 1922 році американський журналіст Вальтер Ліппман дав терміну ‘стереотип’ нове життя, використавши його у своїй книзі “Public Opinion” у рамках соціології, з метою з’ясування ролі і місця стереотипів у формуванні громадської думки. На думку В. Ліппмана, ми ідентифікуємо дійсність за допомогою інформації, яку отримуємо завдяки спостереженням і сприйняттю навколишнього світу: „У більшості випадків ми не спочатку сприймаємо, а потім ідентифікуємо, а спочатку ідентифікуємо, а потім сприймаємо. У великому, розмаїтому сум’ятті зовнішнього світу ми обираємо те, що наша культура для нас вже ідентифікувала, і схильні до того, щоб ідентифіковувати лише те, що сприйняли в тій формі, з якої наша культура зробила стереотипи” [16: 63, пер. А. П.]“.

Тож, кожен з нас послугується іншими зразками і має інші ‘картинки в уяві’, які відображають навколишній світ, у результаті чого ми, “в кінцевому результаті, залежимо від тих всеосяжних моделей, які репрезентують наше життя“ [16: 69, пер. А. П.]. Однак ці моделі формуються не завдяки власному досвіду, або не лише завдяки йому. Вони є наслідком процесу соціалізації, виховання в сім’ї, з книжок, телебачення тощо. Оскільки навколишній світ надто великий, щоб завдяки власному досвіду, створити собі цілісну картину про нього, ми послугуємося чужим, успадкованим від інших досвідом. Тож, у цьому випадку стереотипи допомагають людині орієнтуватися у повсякденному житті. Завдяки стереотипізації, а з нею і спрощенню, формується картина світу, яка суттєво відрізняється від реальної дійсності. І як тільки реальний світ пропонує щось інше і чуже, людина відчуває в цих обставинах певну небезпеку для себе і хоче захиститися від них за допомогою стереотипів. В інтерпретації В. Ліппмана, стереотипи – це концепти, за допомогою яких людина пізнає світ і орієнтується в ньому, це знання про світ.

Водночас, між картинками про світ в нашій уяві і реальним світом, між процесами нашого сприйняття і мислення та реальними зовнішніми процесами навколишнього світу – величезна різниця. По суті, наше сприйняття дійсності предетерміноване нашими знаннями про неї. Стереотипи не формуються як результат процесів індукції, а шляхом узагальнення почутого, прочитаного, не завжди об'єктивного, а головно суб'єктивного, інформаційно неповноцінного та емоційно маркованого. Як відомо, людина обертається у двох світах – зовнішньому, який охоплює те, що ми об'єктивно побачили і пережили, та внутрішньому, який вибудовується завдяки інформації, що надходить із різноманітних суб'єктивних джерел. Вважають, що обидва світи співвідносяться як карта і та велетенська територія, яку ця карта зображає.

Стереотипи були предметом аналізу також у рамках дослідження упереджень. Зазвичай, між стереотипами і упередження не вбачають жодної відмінності. Однак варто розмежувати їх хоча б умовно. У рамках соціальної психології, зокрема, коли йде мова про терміни, які позначають певні правила поведінки, яких дотримуються люди у процесі життєдіяльності, часто послуговуються терміном атитюд, який через російську мову українською перекладають як соціальну установку чи соціальну настанову. Термін 'атитюд' ввели у вжиток американські соціологи У. Томас і Ф. Знанецький на позначення суб'єктивної орієнтації індивідів як членів групи чи суспільства на ті чи інші цінності, які приписують індивідам певні соціально прийняті способи поведінки [4: 406]. Теорію атитюду Дж. Олпорт вважає "найхарактернішою і незамінною концепцією в сучасній американській соціальній психології" [8: 43, пер. А. П.]. Стверджують, що до складу атитюду входить когнітивний, афективний і конативний компоненти. На прикладі відношення людини до нової марки автомобіля Е. Аронсон та ін. ілюструють наступні компоненти атитюду: емоційне захоплення ним (афективний компонент), думку про його потужність (когнітивний компонент) і дії щодо придбання автомобіля (конативний компонент) [1: 215].

Когнітивний компонент стосується мисленневих процесів, уявлень і

“картинок у нашій уяві”, тож цей компонент покриває і стереотипи, які відображають процеси категоризації груп і приписування якостей, з відповідною позитивною або негативною оцінкою [8]. Прикладами стереотипів є висловлювання “Німці – пунктуальні”, “Італійці їдять багато спагетті” тощо.

Афективний компонент фіксує почуття і оцінки особи щодо навколишнього світу. Саме цей рівень атитюду корелює з упередженнями. Відмінність між стереотипом та упередженням мала би полягати в тому, що стереотипи зумовлені когнітивними процесами, а упередження – почуттями, які, у більшості випадків негативні: “Приїжджі забирають у місцевих роботу”, “Англіїці не мають доброї кухні”, “Поляки крадуть дорогі автівки”: “Упередження – це негативне відношення або несприйняття певної людини або групи людей, при чому цій групі людей у результаті стереотипних уявлень заздалегідь приписують якості, які через застиглість та емоційне насичення важко піддаються корекції навіть за наявності протилежного досвіду” [9: 53, пер. А. П.]. Відповідно, “етнічне упередження – це антипатія, яка ґрунтується на помилковому та негнучкому узагальненні. Вона може виражатися або лише відчуватися. Вона може бути скерована проти групи в цілому або проти ідивідуума, тому що він член цієї групи” [9: 23].

Конативний компонент має змістом готовність до дискримінуючої дії, на кшталт “Я б ніколи не прийняв українців до ЄС” або “Ніколи не візьму негра на роботу”.

Усі компоненти тісно пов’язані між собою, афективний базується на когнітивному, а конативний на обох інших. Часто стереотипне мислення, яке вибірково фіксує певні негативні факти про окремі етнічні групи чи їхніх представників, зумовлює появу упереджень щодо них, і навпаки, упереджене відношення до окремих представників етнічних угруповань може формувати певні негативні стереотипи про цілу націю. Однак стереотипи можуть бути позитивними (“Німці – працюючі”, “Англіїці – джентельмени”) або негативними (“Американці – примітивні”, “Цигани – злодії”), а упередження – переважно негативно марковані (“Не люблю французів – вони не розуміють

жодної мови, окрім французької”, “Не переносу німецької ощадливості”). Разом з тим, інколи доволі важко провести межу між обома поняттями.

Етнічні стереотипи – це різновид соціальних стереотипів. Вони охоплюють образи та уявлення представників однієї етнічної групи щодо іншої етнічної групи або її представників. Ще їх називають гетеростереотипами. Відповідно, образи та явлення щодо власної етнічної групи, можна вважати автостереотипами.

Причини появи стереотипів та упереджень, які надалі в аналізі умовно об'єднано в стереотипи, пояснюють у рамках різних теоретичних підходів, залежно від їх соціального або психічного підґрунтя.

Конфліктологія пояснює виникнення стереотипів як результат конкуренції або конфліктів між різними соціальними групами. У рамках педагогічної психології появу стереотипи розглядають як процес засвоєння готової інформації у процесі соціалізації. Психодинамічний підхід вбачає причину стереотипів у структурі особистості і її внутрішніх психічних конфліктах. Когнітивні теорії шукають причину появи стереотипів у специфіці опрацювання особою інформації.

Стереотипи належать до сфери внутрішнього світу. Однак вони корелюють із реальним світом, трактуючи і оцінюючи його. У лінгвістиці стереотипи розглядаються як мовні одиниці, що відповідно до подвійного характеру мовного знака, мають окрім ментальної і матеріальну сторону [14: 26]. Таксономічно розрізняють мовні стереотипи, які базуються на мовних формах, і когнітивні стереотипи, які стосуються схем мислення [12: 2].

Мовні стереотипи охоплюють лексичний матеріал – прислів'я, приказки, фразеологізми, ідіоматичні порівняння, як, до прикладу, “нові українці” тощо. Когнітивні стереотипи стосуються слів, коли вони функціонують як соціокультурне знання для інтерпретації лексичних значень, або текстів – у формі експліцитно виражених, імпліцитно виражених і не виражених стереотипів [24]. Спільним для усіх стереотипів є те, що всі вони прямо або непрямо мовно детерміновані.

Тематичний аналіз стереотипів здійснено на матеріалі літератури Австрійської Галичини – німецькомовних творів Івана Франка, Богдана Лепкого, Осипа Маковея, Василя Стефаника, Леся Мартовича, Александра Гутри, Йозефа Віттліна, Леопольда фон Захер-Мазоха, Карла Еміля Францоza, Йозефа Рота та Сальці Ляндман.

Обрання матеріалом дослідження літератури Австрійської Галичини пояснюється тим фактом, що саме цей пласт німецькомовних художніх творів пропонує широкий простір для дослідження стереотипів. На матеріалі художніх творів було реконструйовано стереотипну для тогочасної літератури картину Австрійської Галичини і проаналізовано головну тематику стереотипів щодо неї. Виявлено універсальні механізми формування стереотипів та їхнє ідіоетнічне наповнення.

1772 року, після першого поділу Польщі між Монархією Габсбургів, Російською Імперією та Прусією та двома ішими актами анексії 1793 та 1795 рр., у рамках Австрійської монархії було створено окремий коронний край — “королівство Галіції і Лодомерії”, яке проіснувало до 1918 року. Свого часу, саме щодо цього нового краю, який для більшості в Європі був зовсім незнайомий, панувало багато упереджень і стереотипів. Окрім цього, тогочасна література презентує моделі міжкультурної комунікації представників різних етносів тодішньої Галичини, які були зруйновані історичним розвитком подій: “Den Namen Galizien findet man heute auf keiner Landkarte mehr. Bis 1918 hieß so jener Teil des einstigen Königreichs Polen, der bei der etappenweisen Zerstückelung des Landes seit dem 18. Jahrhundert an die Donaumonarchie fiel. Der Name dieses österreichischen Kronlandes, eine Sprachschöpfung der Wiener Zentralverwaltung, lautete vollständig “Galizien und Lodomerien”, hergeleitet von “Halicz” und “Wladimir”, zwei einstigen Fürstentümern dieser Region” [15: 23].

Самі автори частково пояснюють, як формувалися стереотипи щодо економічно відсталих земель Австрійської монархії. З Галичиною пов’язують відсталість, бруд і неосвіченість: „Dieses Land hat in Westeuropa einen schlechten Ruf. Der herablassende und faule Witz des zivilisierten Hochmuts bringt es in eine

abgeschmackte Verbindung mit Ungeziefer, Unrat, Unredlichkeit. [...] Dennoch ist Galizien das große Schlachtfeld des großen Krieges, noch lange nicht rehabilitiert“ [19: 113]. Разом з тим, зазначається, що ця земля ще зазнає реабілітації через своє героїчне минуле. Брак інформації з віддалених земель гіперболізує їхню відсталість.

Не кожен наважувався на роботу в Галичині, яку називали краєм ведмедів: „In den Osten (A. П. nach Galizien) ging nur, wer sich kräftig und entsagungsvoll genug dazu fühlte; die Regierung musste auf junge Leute zurückgreifen, wenn sie die Ämter im “Bärenland” überhaupt besetzen wollte“ [10: 112].

Найцікавішими є все ж стереотипи, які стосуються окремих етносів Галичини. Загалом на її найщільніше населеній території проживало понад 8 млн. осіб, тобто 28% усього населення монархії [13: 55]: „In diesem Land lebten – nahe beisammen, aber trotz enger wirtschaftlicher Verflechtung kulturell voneinander geschieden wie Öl und Wasser – Polen, Ruthenen und Juden“ [15: 25]. При цьому, населення розподілялося наступним чином: поляки складали 4 672 500 осіб, українці – 3 208 092, євреї – 871 895, німці – 90 114 [13: 55]. Було звичним зображати Галичину як економічно відсталу країну, однак з родючими землями, затурканим але терплячим і працьовитим населенням: „Galizien hat mehr als acht Millionen Einwohner zu ernähren. Die Erde ist reich, die Bewohner sind arm“ [19: 114]; „Irgendwo weit, weit im Norden, hinter Bäumen, hinter Bergen und Felsen, gibt es ein Land, das seinen Bürgern gegenüber feindlich ist. (A. П. In diesem Land lebt) ein kluges und tüchtiges Arbeitstier, das ohne Aufsicht schuftet. Dieses heißt Mussicus. Das Gesicht des Mussicus erinnert an das menschliche Gesicht: er näht sich seine eigene Kleidung und trägt sie, er baut sogar sein eigenes Haus. Und das ist noch nicht alles. Der Mussicus kann anscheinend sprechen und nennt die Menschen Pannus (Herrus) oder Poppus“ [5: 50]; „Manche glauben, dass der Mussicus auch ein Mensch ist. Aber das kann nicht wahr sein. Denn wäre es möglich, dass sich ein Mensch trauen würde einen anderen Menschen, d.h. der Bruder den Bruder (denn wir sind alle Brüder) dermaßen zu beleidigen und zu

erniedrigen? Und andererseits, wäre es möglich, dass sich der Mensch so misshandeln ließe und von seinem Joch nicht befreien würde“ [5: 55].

Найкологічнішими є стереотипні уявлення про конкретних представників різних націй. Звичайно, вони різняться, залежно від того, чи це автостереотипи, чи стереотипи, сформовані представниками інших націй. Так, у зображенні польського за походженням автора поляки постають як гарна, здорова нація, роботящий, глибоко побожний народ з поетичною душею: „Die Polen sind ein mittelgroßer, kerniger, arbeitsamer Menschenschlag. Mit der Natur aufs innigste verwachsen, passt der polnische Bauer ihr seine Lebensweise und seine Sprache an. Fast jeder Satz, den er ausspricht, enthält einen Vergleich aus der ihn umgebenden Natur und weist poetische Schönheiten auf, die in der Sprache anderer Volksstämme unbekannt sind...“ [13: 57]; „Aus tiefer, aufrichtiger Religiosität entspringen viele Eigenschaften dieser (A. П. polnischen) Bauern, die sie ethisch anderen Völkern überlegen machen. Laster, Verbrechen, Meineid kommen nur äußerst selten vor. Eine bewundernswerte seelische Gesundheit zeichnet sie aus“ [13: 63].

З меншим захопленням описує автор русинів: „Schlank und von höherem Wuchs als der Pole im Allgemeinen ist der Ruthene langsam, misstrauisch, argwöhnisch und verschlossen und handelt überlegt, zugleich aber doch auch leichtgläubig und unbeholfen“ [13: 57]; „Der Ruthene ist von melancholischem Temperament, in seinem Auftreten, Erwägen, Handeln, beinahe langsam durch sein unbesiegbares Misstrauen und einen ausgesprochenen Hang zur Vorsicht und Meditation, wodurch er sich von dem leichtsinnigen Polen sehr vorteilhaft unterscheidet. Im Benehmen ist er zuvorkommend, zuweilen devot, aber nicht mit jenem Gepräge des Frohsinns, das man bei den Polen findet. Er bleibt immer ernst und in seiner Demut liegt ein unverkennbarer Trotz. Bei allen diesen Charakterzügen ist gewiss viel auf Rechnung seiner Leiden, welche Jahrhunderte gewährt haben, zu setzen, und sie werden immer mehr, seitdem der ruthenische Bauer freier Grundbesitzer und jetzt sogar konstitutioneller Staatsbürger geworden ist. An Gelehrtheit und Geschicklichkeit steht der Ruthene im Allgemeinen dem adretten

Polen nach, übertrifft ihn aber an Ausdauer, Treue, Anhänglichkeit und einem rücksichtslosem Mut, der durch nichts erschüttert werden kann. Im österreichischen Heere gilt der Ruthene, ebenso wie der Pole, mit einem Worte der galizische Soldat, als der beste, ausdauerndste und verlässlichste. Es ist Tatsache, dass ein russisches Heer nie eine Schlacht so verloren hat, dass es fliehen musste... Gutmütig ist der Ruthene im höchsten Grade, so dass er selten etwas nachträgt, und nach der größten Bedrückung doch nie Rache zu nehmen sucht“ [13: 22–23].

Дещо емоційно нейтральніше постає українець у К. Е. Францога, єврейського за походженням письменника: „Die Ruthenen waren ja überall, in Österreich wie in Russland, stumme Dulder, welche hier unter der Faust des Polen, dort unter der Knute des Moskowiters, sich beugen mussten“ [10: 141]; „Auch darf man nicht vergessen, dass es s l a v i s c h e s Material war [...] – Söhne stummer, an Gehorsam gewohnter Stämme, welche das Ducken gleichsam mit der Muttermilch eingesogen hatten“ [10: 158] та Л. ф. Захера-Мазоха: „Ein Russe, das hat er gleich gesagt, und war auch nicht schwatzhaft genug, um für einen Polen gelten zu können“ [20: 24].

Пристрасним захисником споконвіку поневоленого українця виступає В. Гнатюк: „Die Ukrainer kamen unter die österreichische Herrschaft ... nur als ethnographische Gruppe, die freilich die Grundlage jeder Nation bildet... Die Schlachta und das Kleinbürgertum waren völlig denationalisiert. Ukrainisch blieben nur noch die Bauern und der Klerus (chlop i pop) ... aber sie waren sehr stark unterdrückt und gleichzeitig auch sehr ungebildet“ [2: 38].

Щодо простого єврейського населення Галичини автори змальовують типові картини страшних злиднів, але різним є відношення до цієї етнічної групи – від зневажливого до співчутливого: „Der bei weitem häufigste Typ des Juden weist ein blasses, schmales Gesicht auf, von krankhaftem Aussehen. Ein zerzauster Bart umrahmt es. Die Nase stark gekrümmt, die Augen hervorstehend und unruhig. Lange, nie gekämmte Haarlocken (Paissen) hängen unter dem schmutzigen Samtkäppchen herab“ [13: 95]; „Ueber alle Maße gierig und doch grenzenlos barmherzig ist der polnische Jude. Ein in seinen Prinzipien und Begriffen starres

Volk, und doch zu jederzeit zu jeder Demütigung und zu jeder noch so demütigenden Handlung bereit“ [13: 92]; „Eines der charakteristischsten Merkmale der galizischen Juden ist der Mangel an jeglichem Sinn für Ordnung und Reinlichkeit“ [13: 96]; „Im Durchschnitt ist die jüdische Rasse in Polen und Galizien stark und gut gebaut; durch den seit frühester Kindheit gewohnten Umgang mit den kompliziertesten Dingen steigert sich ihre natürliche Intelligenz um ein Vielfaches“ [20: 41]; „Schöne Männer sind bei den Juden in Galizien eher selten, hübsche Frauen dagegen gibt es unter ihnen viele“ [20: 41]; „Ein Schmutzian, wie die Juden alle“, sagt der Aktuar“ [Franzos 1988: 10]; „Denn sie sind ein herzloses Volk, diese Juden, einer wie der andere...“ [10: 13]; „Es fällt sonst dem Juden des Ostens niemals ein, einen Baum zu pflanzen oder eine Blume zu säen“ [10: 225].

Німці, як відомо, мали невеликий відсоток серед населення Галичини. Вони жили доволі відокремлено від інших, тому брак інформації про їхній побут, традиції, звички відобразився у стереотипних уявленнях про них на основі суджень про зовнішній вигляд, мову, поведінку: „die Hannusja...bleibt ihrem dummen Schwaben treu!“ [10: 38]; „die treue Liebe zwischen einem Schwaben und einer Ruthenin (A. П. war) an sich eine merkwürdige Erscheinung...“ [10: 39]; „Es gibt viele deutsche Kolonisten in der Bukowina – an die vierzigtausend Seelen – aber sie heiraten stets nur untereinander. Ohne es klar zu wissen, fühlen sie sich doch als die Söhne eines hochstehenden Kulturvolkes und blicken stolz auf die Einheimischen herab. Diese vergelten natürlich die Selbstüberhebung nach Kräften und verfolgen die braven, fleißigen, aber schwerfälligen Fremdlinge mit ihrem Spotte. Selbst Liebeleien kommen nur selten vor; von einer Heirat hatte ich nie vorher vernommen“ [10: 39]; „Der vielverhöhnnte Schwabe ist auch hier, ohne es zu beabsichtigen, ohne sich als solcher zu fühlen, ein echter und rechter Kulturträger“ [10: 45]; „So ist das Geschick dieser Schule typisch für das Geschick deutscher Kultur im Osten: sie blüht nur da, wo sich Deutsche selbst für sie einsetzen, und die gegenseitige Eifersucht die Gegner in Schach hält“ [10: 139]; „Wenn kniefrei, dann deutsch“; „Der Deutsche ist wie eine Weide – wo man ihn pflanzt, da schlägt er Wurzel“; „Der Deutsche ist nicht umzuschreiben, die Frau ist nicht zu vergessen“ [3:

312–313]; „...alle Leute, Ruthenen und Schwaben, (A. П. waren) gegen ihn, weil er eben ein Ungar war, ein „Zigeuner“, wie man ihm spottweise nachrief“ [10: 69]; „Eine Menschenstimme war es gewiss und höchst wahrscheinlich ein Ungar, denn nur diese schreien so sehr, wenn sie zu singen beginnen“ [10: 37]; „Aber andererseits sind auch die Rumänen der Bukowina just nicht von aggressiver Natur“ [10: 141].

Суттєвий вплив на формування стереотипів мав побут представників конкретних етносів. Спостереження за святами, обрядами, ритуалами постачали матеріал для узагальнень і формували типові картини в уяві свідків цих подій, які свої враження передавали іншим поколінням, і тим самим закріплювали відповідні стереотипи: „In Galizien respektierte man jedoch den Festkalender des Nachbarn. Jede Religionsgruppe buk und kochte ihre besondern köstlichen Festspeisen zu den verschiedenen Feiertagen. Ganz von selbst ergab es sich in der relativ toleranten Luft Altösterreichs, dass man den andersgläubigen Nachbarn zu einer Kostprobe einlud“ [15: 92]; „An sich waren die Slawen nicht minder gastfreundlich als die Juden. Aber der Großteil der jüdischen Bevölkerung hielt sich damals noch streng an die mosaischen Speisegesetze und aß bei Nichtjuden höchstens Brot und harte Eier. Die Christen ihrerseits nahmen dagegen Einladungen bei Juden mit Vergnügen an. Und in den guten jüdischen Gaststätten von Lemberg ließen sich ebenso viele Antisemiten wie Juden die leckeren koscheren Spezialitäten schmecken“ [15: 93]; „Denn mit einem Meschumed, mit einem Abtrünnigen vom Glauben, darf der Fromme keine Gemeinschaft haben... [11: 21]; „Esset, das ist die jüdische „Pascha“. Die Leute sagen zwar, es ist das Blut von Christenkindern darin, aber das ist eine Dummheit“ [6: 32]; „Die meisten frommen Juden verurteilen einen Mann aufs schärfste, der sich den Bart rasieren lässt – wie überhaupt das rasierte Gesicht das deutliche Merkmal für den Abfall vom Glauben darstellt. Der rasierte Jude trägt nicht mehr das Kennzeichen seines Volkes“ [18: 24]; „Die Verachtung, die ein Ostjude gegen den Ungläubigen empfindet, ist tausendmal größer, als jene, die ihn selbst treffen könnte. ...Während er den Herrn grüßt, verlacht er ihn. ... Von den Menschen kann ihm nichts wirklich Gutes kommen“ [Roth 1985: 24].

Певне уявлення про спосіб мислення і поведінки мешканців Австрійської

Галичини дає аналіз рецесії у художній літературі типового відношення різних етносів до своїх правителів: „Der Glaube an den Kaiser Franz Joseph vereinigte in diesen entlegenen Ländern die römischen Katholiken mit den griechischen Katholiken, die Armenier und die Juden zu einer gemeinsamen und allgemeinen Kirche“ [23: 51].

Художній текст відображає також і соціальні відношення у суспільстві, сталий характер яких теж закріплюється в стереотипних уявленнях щодо того чи іншого явища: „Unter den Bauern der ganzen Welt befindet sich unser Bauer (A. П. – русин) in der schlimmsten Lage, aus der er keinen Ausweg finden kann. Die Form seiner Leibeigenschaft, seiner Unterjochung und seines Hungers ist jedes Mal anders, jedes Mal grausamer und drückt auf ihn wie ein Felsen, und niemand hat Mitleid mit ihm, und niemand hilft ihm, eher umgekehrt: er wird von allen ausgenutzt [7: 241]; ...Die (A. П. Bauern) sind fromm, abergläubisch, furchtsam. Sie leben in scheuer Ehrfurcht vor dem Priester und haben einen maßlosen Respekt vor der “Stadt”... in die man die Töchter schickt, auf das sie Dienstmädchen und Prostituierte werden“ [21: 114]; „Dort gibt es kein Wirtshaus, also auch keine Juden“ [6: 33]; „Wie auch der Orientale ist der polnische Jude zumeist entweder Kaufmann oder Philosoph; oder er ist beides zugleich“ [20: 34]; „Durch das Anwachsen ihres Volkes sahen sich die polnischen Juden dazu gezwungen, sich auch mit anderen Dingen als nur mit Talmud zu beschäftigen. So finden sich unter ihnen auch viele Handwerker, Kutscher und sogar Bauern. Die etwas aufgeklärten Juden ziehen es jedoch vor, ihre Söhne etwas Ernsthaftes studieren zu lassen, was zur Folge hat, dass es viele jüdische Ärzte, Anwälte, Ingenieure, Professoren und Beamten in Galizien gibt“ [20: 40]; „Der Ostjude sieht mit einer Sehnsucht nach dem Westen, den dieser keinesfalls verdient. Dem Ostjuden bedeutet der Westen Freiheit, die Möglichkeit, zu arbeiten und seine Talente zu entfalten, Gerechtigkeit und autonome Herrschaft des Geistes“ [18: 11]; „Dagegen sieht der Ostjude nicht die Vorzüge seiner Heimat; nicht die grenzenlose Weite des Horizonts; nichts von der Qualität des Menschenmaterials, das Heilige und Mörder aus Torheit hergeben kann, er hört nicht die Melodien von trauriger Größe und besessener Liebe. Er sieht nicht die Güte des slawischen

Menschen, dessen Rohheit noch anständiger ist als die gezähmte Bestialität des Westeuropäers, der sich in Perversionen Luft macht und das Gesetz umschleicht, mit dem höflichen Hut in der furchtsamen Hand“ [18: 11]; „Der Ostjude sieht die Schönheit des Ostens nicht. Man verbot ihm, in Dörfern zu leben, aber auch in großen Städten. In schmutzigen Straßen, in verfallenen Häusern leben die Juden. Der christliche Nachbar bedroht sie. Der Herr schlägt sie. Der Beamte lässt sie einsperren. Der Offizier schießt auf sie, ohne bestraft zu werden. Der Hund jagt sie mit seinem Bellen, weil sie mit einer Tracht erscheinen, die Tiere ebenso wie primitive Menschen reizt“ [18: 11–12]; „Ostjuden gehen meist nur als Bettler und Hausierer über Land. Die große Mehrzahl kennt den Boden nicht, der sie ernährt“ [18: 11–12]; „In politischer Beziehung ist der Ruthene ein geborener Demokrat im edelsten Sinne des Wortes und in seiner Abneigung gegen das Auftreten als Einzelner, das z.B. dem Deutschen eigen ist, und in seiner Vorliebe für die Gemeinde hat er den alten slawischen Urtypus am besten bewahrt. Dabei ist er allen Neuerungen, allem, was einer Revolution ähnlich steht, von Herzen Feind, und will keinen Zwang erleiden und keinen ausüben“ [21: 23].

Особливу роль у формуванні стереотипів відіграє жіноча тематика: роль жінки у суспільстві, сім'ї, релігії. Якими типовими рисами у цьому плані характеризується кожен етнос – все це також впливає на формування сталого уявлення про ті чи інші соціальні відношення у суспільстві: „Insbesondere sind die ruthenischen Frauen oft von ausgezeichneter Schönheit, gleich den Polinnen mit reichen, meist dunklen Haaren und seelenvollen Augen. Aber der Charakter ihrer Schönheit ist mehr imposant, während jener der Polinnen zarter, zierlicher ist“ [21: 23]; „[Die (A. II. Bauern) sind fromm, abergläubisch, furchtsam. Sie leben in scheuer Ehrfurcht vor dem Priester und haben einen maßlosen Respekt vor der „Stadt“... in die man die Töchter schickt, auf dass sie Dienstmädchen werden und Prostituierte“ [21: 23]; „Der Deutsche behandelt die Frau wie einen Untertan, wir aber unterhandeln mit ihr auf gleichem Fuße, wie ein Monarch mit dem anderen“ [20: 55]; „Denn sie war ja eine Polin, und bei diesem Volke ist alles Gefühlsleben in den Frauen, die Männer scheinen leer ausgegangen zu sein“ [10: 25]. „Verheiratete (A. II.

jüdische) Frauen schneiden ihr Haar ab und tragen eine Perücke, die nie mehr abgenommen wird“ [Guttry 1916: 95]; „Sowohl für die Polin als auch für die Russin ist die polnische Jüdin daher eine gefährliche Rivalin“ [20: 41]; „Wenn die polnische Jüdin ihrer Religion und ihrem Ritus treu bleibt, ist sie ein Vorbild an Tugend. Die galanten unter den verheirateten Frauen bilden die Ausnahme. Meist sind sie denn auch nur dem Namen nach Jüdinnen, innerlich haben sie sich oft bereits von den Gesetzen ihrer Religion losgelöst“ [20: 41]; „Eine solche Jüdin wird zu einem Vampir. Ihre Wolllust ist unersättlich und ihrer Küsse bringen den Tod...“ [20: 41]; „Das jüdische Mädchen dagegen ist ohne jeden Tadel keusch und stolz“ [20: 41].

Стосунки у шлюбi, весільні традиції, заручини, залицяння – також засвідчують зразки соціальної поведінки носіїв тієї чи іншої нації: „...Lesen und Schreiben schien ihm, wie allen Juden in Barnow, für ein Mädchen unnützer Luxus“ [11: 20]; „Wenn ein jüdisches Kind gut beten kann, geht das Wort unter diesen verdüsterten Menschen, so braucht es nichts anderes, um gut und heiter zu sein“ [11: 20]; „Denn wozu braucht ein jüdisch Weib die Liebe?! Doch nur, um Gott zu lieben und seine Kinder und – o dass ich’s nicht vergesse! – sein bisschen Reichtum zu bekommen!“ [11: 28]; „... die Ehe (A. П. ist) ein Geschäft geworden, geschlossen, um Geld zu erwerben und um die Auserwählten Gottes nicht aussterben zu lassen“ [11: 16]; „Aber sie wussten von der Liebe nur, das sei eine Mode der Christen, bevor sie sich verheiraten. Wozu braucht ein jüdisches Kind christliche Moden mitzumachen?“ [11: 53]; „Die Christen treiben viel Unsinn mit der Liebe“ [11: 57]; „...unter den Leuten dieser Landschaft, die sonst schon halbentwickelte Kinder miteinander verheiraten“ [11: 224]; „Denn die Schranken sind sonst eng gezogen unter diesen Leuten, nur Reich und Reich gesellt sich, Arm und Arm. Es ist auch so natürlich bei dem Volk, dem man den Gelderwerb als einzige Beschäftigung, den Geldbesitz als einziges Glück gegönnt über lange Jahrhunderte“ [11: 51].

Показовими для формування стереотипних уявлень є стосунки у межах сім’ї різних етносів. Література Австрійської Галичини ілюструє зазначені відношення численними прикладами: „...wo der Vater seinen Söhnen und allen Familienangehörigen weit näher, vertrauter war wie ein älterer Bruder, an dessen

Interessen alle Familienmitglieder so oder so Anteil nahmen“ [Franko 1963: 37]; „...es fehlt aber der das Band gemeinsamer Interessen und Traditionen, welches dem jüdischen Familienleben Wärme und Dauerhaftigkeit verleiht; die Stellung der Frau ist meistens zum Niveau der Dienstmagd gesunken, das Band zwischen den Eltern und den Kindern meistens zerrissen...“ [6: 37]; „Dem Juden ist bekanntlich sein Geld lieber als sein Kind!“ [11: 38]; „Bei uns (A. П. bei den Juden) ist das Ei nicht klüger als die Henne. Und dann kennen wir auch gottlob nicht die Dummheiten von Liebe und dergleichen. Bei uns gehört nur zweierlei zu Ehe: Gesundheit und Geld“ [11: 35].

У результаті проведеного аналізу стереотипи та упередження, відображені в літературі Австрійської Галичини, прокласифіковано за тематичними групами, які структурно формують бінарні опозиції. Результати класифікації відображає заключна таблиця:

Тематична група	Опозиція	
	західний	східний
Світ	західний	східний
Країна	центр	периферія
Рівень розвитку	розвинутий	не розвинутий
Культура	цивілізований	не цивілізований
Походження	корінний	прибулий
Національність	етнічний	не етнічний
Соціальний статус	вгорі	внизу
Стать	чоловіча	жіноча
Вік	дорослий	дитина
Майновий статус	заможній	бідний
Конфесія	пануюча	пригноблена

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Аронсон Э. Общественное животное. Введение в социальную психологию. – М. : Аспект Пресс, 1998. – 520 с.

2. Гнатюк В. Національне відродження австро-угорських українців (1772-1880 рр.) / Володимир Гнатюк ; упоряд. Ф. Стеблій ; Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, Шашкевичівська комісія. – Львів : [б.в.], 2006.
3. Головацький Я. Лист до І. І. Срезневського. 8 серпня, 27 липня 1844 р. / Твори // М. Шашкевич, І. Вагилевич, Я. Головацький. – Київ : Дніпро, 1982. – 367 с.
4. Краткий психологический словарь / Общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – Ростов н/Д. : Феникс, 1998. – 512 с.
5. Мартович Л. Винайдений рукопис про Руський край / Л. Мартович. – Твори. – Київ : Вид-во худ. літ-ри, 1963. – С. 50–55.
6. Франко І. Твори в двох томах / Іван Франко. – Т. 2. Оповідання. – К. : Дніпро, 1981. – 496 с.
7. Черемшина М. Стефаникові мужики / М. Черемшина. – Київ : Наукова думка, 1987. – 448 с.
8. Allport G. W. Die Natur des Vorurteils. – Kiepenheuer & Witsch, 1971. – 531 S.
9. Davis E. E. Zum gegenwärtigen Stand der Vorurteilsforschung / Earl E. Davis // Vorurteile, ihre Erforschung und ihre Bekämpfung. – Politische Psychologie. – Bd. 3. – 1964. – S. 51-72.
10. Franzos K. E. Erzählungen aus Galizien und der Bukowina / Karl Emil Franzos. – Berlin : Nicolai, 1988. – 192 S.
11. Franzos K. E. Die Juden von Barnow / Karl Emil Franzos // Geschichten. – Reinbek bei Hamburg : Rowohlt, 1990. – 250 S.
12. Gülich E. Was sein muß, muß sein. Überlegungen zum Gemeinplatz und seiner Verwendung / T. Gülich // Bielefelder Papiere zur Linguistik und Literaturwissenschaft. – Nr. 7. – 1978. – S. 343–363.
13. Guttry A. v. Galizien: Land und Leute / Alexander von Guttry. – München und Leipzig : Georg Müller, 1916. – 239 S.
14. Klein J. Linguistische Stereotypbegriffe / Josef Klein // Heinemann, M. (Hrsg.).

- Sprachliche und soziale Stereotype. Forum Angewandte Linguistik. – Band 33.
– Frankfurt a. M. : Peter Lang, 1998. – S. 25-46.
15. Landmann S. Mein Galizien / Salcia Landmann. – Herbig : München, 1995. – 234 S.
 16. Lippmann W. Die Öffentliche Meinung / Walter Lippmann. Reprint des Publizistik-Klassikers. – Bochum : Universitätsverlag Dr. N. Brockmeyer, 1990. – 301 S.
 17. Pawlow I. P. Der dynamische Stereotyp des höchsten Gehirnabschnitts. Vortrag gehalten auf dem 10. Internationalen Psychologenkongress in Kopenhagen am 24.8.1932. In Pawlow, I.P., Ausgewählte Werke. – Berlin: Akademie-Verlag, 1953. – S. 333–336.
 18. Roth J. Juden auf Wanderschaft / Joseph Roth // Werke 2. – Köln : Kiepenheuer & Witsch (= KiWi 81), 1985. – 85 S.
 19. Roth J. Reise durch Galizien / Joseph Roth // Frankfurter Zeitung. Leute und Gegend / 20.11.1924.
 20. Sacher-Masoch L. v. Don Juan von Kolomea. Galizische Geschichten / Leopold von Sacher-Masoch. Herausgegeben und mit einem Nachwort versehen von Michael Farin. – Bonn : Bouvier Verlag Herbert Brundmann, 1985. – 211 S.
 21. Sacher-Masoch L. v. Polnische Revolutionen : Erinnerungen aus Galizien / Leopold von Sacher-Masoch. - Prag : F.A. Credner, 1863. – 386 S.
 22. Wahrig G. Deutsches Wörterbuch. – Gütersloh : Bertelsmann Lexikon-Verlag, 1978. – 4320 Sp.
 23. Wittlin J. Die Geschichte vom geduldigen Infanteristen / Józef Wittlin. Aus dem Polnischen von Izydor Berman / Marianne Seeger, Karl Dedecius, Friedrich Griese. Über den Autor von Andreas Lawaty. – Frankfurt am Main : Suhrkamp, 1992. – 406 S.
 24. Zybatow Lew. Die Veränderung der Sprache und die Sprache der Veränderung. Untersuchungen zum semantischen und pragmatischen Wandel im Gegenwartsrussischen. – Berlin, 1993. – Manuskript.

Алла Паславська – д-р філол. наук, завідувач кафедри міжкультурної

комунікації та перекладу Львівського національного університету імені Івана Франка

Наукові інтереси: мовні універсалії, лексична та синтаксична семантика, міжкультурна комунікація.